

Over de penningenverzameling van het Tijdschrift

J. VAN DER HEIDE

De Vereniging Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde (kortweg 'het Tijdschrift') onderhoudt, behalve de medisch-historische bibliotheek, een penningenverzameling met betrekking tot de geneeskunde, waarvan de oudste exemplaren uit de 17e eeuw stammen. Hierin zijn opgenomen, afdalend in hiërarchische orde, penningen van hogescholen en universiteiten (en eventueel eraan voorafgegane athenaea illustra), van medische faculteiten en hun representanten (hoogleraren en andere vooraanstaande personen) en van het studentenleven. Ook de afgeleide organisaties van de academische wereld zijn erin te vinden: de wetenschappelijke verenigingen, de universitaire en zelfstandige onderzoeksinstituten, de medisch-maatschappelijke instellingen en de sociale instituties die tot stand zijn gekomen door het ijveren van medici als lid van de Nederlandse samenleving.

Grote gebeurtenissen zoals epidemieën en oorlogen, en de hulpverlening erbij, zijn in de kleine metalen monumenten vastgelegd, maar evenzeer de voorvallen die de arts persoonlijk raken: penningen bij de promotie of bij het langjarige huwelijk en diens prijs- of erepenningen ontbreken evenmin. Overigens bevat de verzameling nog boeiende andere onderdelen. Enkele penningen worden geïllustreerd in figuur 1-5.

VOLLEDIG, OF REPRESENTATIEF EN EXEMPLARISCH?

Dit beknopte overzicht kan het doen voorkomen dat de collectie allesomvattend en volledig is; dit is niet het geval. Wie verzamelt om het verzamelen jaagt de droom na dat de totaliteit te bereiken is, waarvan anderen zeggen dat dit slechts tot meer van hetzelfde leidt; de onbereikbaarheid van penningen uit voorbije perioden frustrereert overigens zulk streven al bij voorbaat. Daartegenover staat dat men gericht kan collectioneren, maar welke maatstaven bepalen de richting? De bestaande collectie biedt voldoende basis voor representativiteit. Daarom kan voor de Tijdschriftverzameling het best worden gekozen voor uitbreiding die de representativiteit van het bezit versterkt, maar wat is representativiteit?

Het algemene antwoord op deze vraag is, dat het wetenschappelijke en maatschappelijke bestaan van de geneeskunde steeds werd en wordt bepaald door de invloeden van buitenaf en van binnenuit. Deze schokken die in de penningenreeks zichtbaar zijn, verdienen het meer reliëf te verkrijgen door selectieve uitbreiding van de verzameling.

– Van de inwerking van buitenaf zijn er kernen in de penningenverzameling die voorbeelden zijn van politieke

en staatkundige beïnvloeding: de onderwijshervormingen ten tijde van de Bataafse Republiek en het Koninkrijk Holland, en de publieke en academische reacties op de vereniging van België en Nederland en, daarna, op de Tiendaagse Veldtocht.

– De inwendige druk door de vorderingen van de wetenschap blijkt eveneens uit de collectie: de ontwikkeling van fysica, fysiologie en chemie, de ontdekking van bacteriën en de opbloei van de kliniek in de 19e eeuw bepaalden de structuur van de geneeskunde, veranderden de maatschappij en, door de nieuwe medische inzichten, de gezondheidszorg. (Doordat de geneeskunde landsgrenzen overschrijdt, bevat de verzameling op dit punt niet alleen Nederlandse penningen.)

Het is daarom beter om het goede begrip van perioden en voorvallen door nieuwe verwerving te verstevigen dan open plaatsen in de reeks penninguitgiften klakkeloos te vullen. Representativiteit is echter een even veeleisende meesteres als volledigheid.

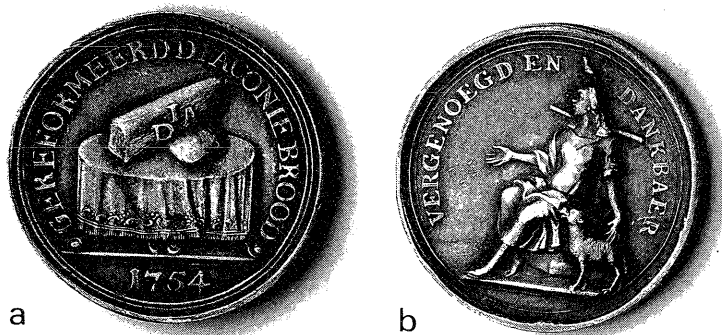
De vraag naar de representativiteit laat zich namelijk toespitsen: waarvoor staat iedere penning op zichzelf? Feitelijk kan men over elk exemplaar afzonderlijk een essay schrijven, dat onvolledig zal zijn omdat de penning vele betekenislagen kent. Vooreerst is ze een vrijwel onverwoestbaar historisch document, zeker ten opzichte



FIGUUR 1. Een geslagen zilveren penning met een diameter van 39,3 mm, uitgebracht bij het 100-jarige bestaan van de Leidse Universiteit in 1775. Op de voorzijde (a) verwijzen de Latijnse woorden 'constantia consecutum' (door volharding verworven) naar het doorstane beleg van de stad die, als dank ervoor, het voorrecht ontving een universiteit te mogen huisvesten, dat bovendien andere steden in Zeeland en de Hollanden van dit recht in de toekomst uitsloot. De voorstelling is een eenvoudig leesbare allegorie. De Prins van Oranje geeft met de rechter hand de staf met het Minervabeeld en met de linker de stichtingsacte aan de Leidse Stedemaagd die, met de wapens in rust, voor hem staat. De achterzijde (b) met het Witte-Nonnenklooster aan het Rapenburg dat de derde behuizing van de Universiteit was geworden, toont een merkwaardigheid: uit het dak steken kijkers van de sterrenwacht. Op latere afbeeldingen zijn er een of meer torens te zien die als observatorium dienden.

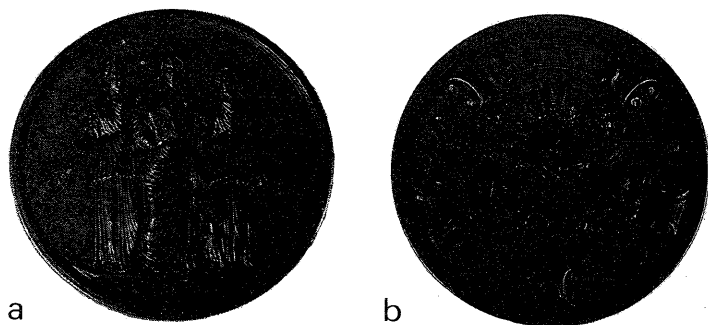
Vereniging Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde, Postbus 75.971, 1070 AZ Amsterdam.

J. van der Heide, beheerder penningenverzameling.



FIGUUR 2. Deze zilveren (of verzilverde?) slagpenning uit 1754 van 29,1 mm diameter toont een brood op een ronde tafel, liggend op – vermoedelijk – de Bijbel. Het lang afhangende kleed draagt een zoom waarop druiventrossen zijn geborduurd. Het is een Avondmaalstafel met een brood waarop de letters D, I en A (van diaconie). Deze penning is bestemd voor de arme, die op vertoon ervan een brood kon krijgen. Deze arme is op de andere zijde (b) als zittende vrouw afgebeeld; zij streelt met haar linkerhand het Lam en heeft de Duif op haar hoofd; het dwarshout is een juk. De woorden 'vergenoegd en dankbaer' billijken haar de hand te mogen ophouden, en ze zeggen veel over de tucht en de orde die de kerk de door haar bedeeden oplegde.

van perkament of papier, dat persoons- en eigendomsgegevens en jaartallen fixeert, en dat ook na langdurig verlies weer tevoorschijn zal komen. Reeds in deze objectieve zin bestaan er geen onooglijke penningen. Vaak onmiddellijk na een gebeurtenis geslagen, leggen



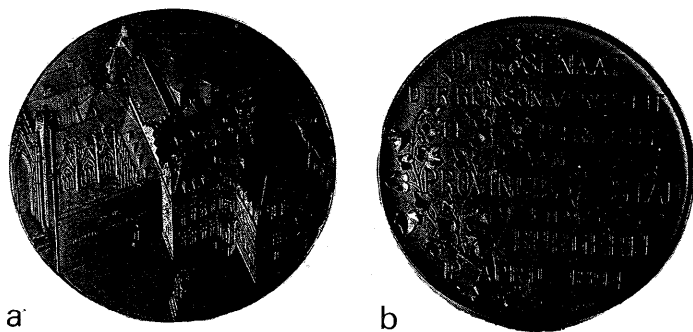
FIGUUR 3. Een voorbeeld van penningen uit de laatste helft van de 19e eeuw waarin het allegorische bericht in routineuze ontwerpen is gestold, die er dik bovenop zijn gelegd. Deze bronzen slagpenning met een diameter van 66 mm werd door J.P. Menger gemaakt ter ere van de stichting van de Universiteit van Amsterdam, want de Hoger-Onderwijswet van 1876 had de omzetting van het Athenaeum Illustre tot Universiteit mogelijk gemaakt. Getoond worden op de voorzijde (a) de drie vrouwen die een tableau vormen waarnaar men mag raden: zij duiden niet door hun gestalte of gebaar maar door hun attributen de faculteiten aan, links de geneeskunde, als oudste middenin en iets naar voren, de godgeleerheid, en de rechtsgeleerdheid rechts. Op de achterzijde (b) wordt zeer nadrukkelijk getoond dat ze een Gemeentelijke Universiteit werd door de overdaad waarmee, binnen een brede sierlijst, het door leeuwen gesteunde en met de keizerskroon getooide stadswapen breed wordt uitgemeten. De tekst luidt, vertaald, 'de Amsterdamse Academie verrijst uit het Illustre Athenaeum op 15 oktober 1877'.

penningen de waarheid vast of ze streven ten minste ernaar het gelijk aan hun zijde te krijgen. Zoals vanouds de geschilderde taferelen in een kerk, bewijzen de penningen 'dat iets zo is'. Toen er nog geen kranten waren, wilden ze de bevolking overtuigen van de toedracht van een verwikkeling en, ten tijde van het gedrukte woord, tonen ze de ongeletterden wat ze moeten weten. In toentertijd direct begrijpelijke allegorische voorstellingen beelden de penningen de heldendaad uit of ze doen een beroep op opofferingsgezindheid. Daarbij verbeelden ze voor ons in het heden de materiële en immateriële werkelijkheid van een ander tijdperk door de weergave van allerlei voorwerpen en gebruiken, want zelfs de allegorie ontkomt niet aan realia. Daarenboven is iedere penning interessant door de afspiegeling van de geldende kunstzin, en te zamen demonstreren ze de, vaak sprongsgewijs verlopende, ambachtelijke en artistieke ontwikkelingen in de loop van de tijd.

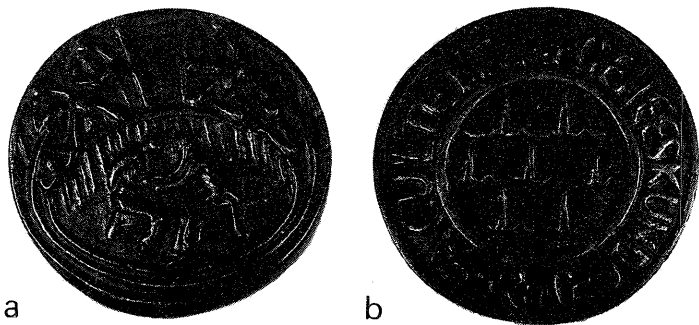
De conclusie moet dan ook zijn dat een thematische penningverzameling, zoals die van het Tijdschrift, ook exemplaren moet opnemen die unieke bronnen van achtergrondinformatie zijn, en bijzondere exempels van emotie of devotie, zoals de spotpenning, de broodpenning en de penning als bezwerende amulet tegen ziekte en epidemieën.

PENNINGUITGIFTEN NA 1945 EN IN DE TOEKOMST

Men moet niet denken dat de motieven om penningen uit te geven thans veel anders zijn dan vroeger. Ook nu getuigt het geslagen of gegoten metaal van de standvastigheid van een voornemen, het veeljarig beproefde bestaan van een instelling, of van de bovenpersoonlijke betekenis van een mens; de penning werft medestanders of is de bedelpenning voor een hulpfonds.



FIGUUR 4. Goudkleurige, bronzen slagpenning van Begeer (diameter 58,7 mm) die laat zien hoe de 19e-eeuwse kunstopvatting zich wijzigde. In 1894 werd het nieuwe gebouw van de Utrechtse Universiteit ingewijd. Op de voorzijde (a) ziet men vanaf de Domtoren rechts de oude kloostergang van de door storm verwoeste kerk en links de nieuwbouw. Het beeld van Johan van Nassau staat op de voorgrond. Op de blinde muur: A° D: MDCXXXVI - MDCCCLXXXVI. Op de achterzijde (b) blijkt dat van de traditionele omlijsting, een krans van lauwer- en (of) eiketakken dan wel van wingerdranken, afscheid is genomen: deze wingerd slingert vrijelijk door het beeld van 'moderne', schreefloze letters.



FIGUUR 5 is een voorbeeld van de hedendaagse bronzen gietpenning. Ze werd vervaardigd voor de medische faculteit te Groningen door T. Drijvers-Schutte; de diameter is 62,4 mm. Op de voorzijde (a) ziet men de onderzoeker/docent die met de stethoscoop de thorax van een patiënt beluistert, terwijl studenten toezien. De rondingen van 'arena' en amfitheater zijn fraai uitgebuit; de penning is beneden dikker dan boven en de opstaande rand is beneden vloeiend gebogen, waardoor het perspectief wordt gediend en het thema – onderzoek, onderwijs en patiëntenzorg als de taken van de medische faculteit – schijnbaar centraal op de ronde penning staat. Er is geen gebruik gemaakt van symbolen, laat staan van allegorie (althans nog niet in onze ogen). De keerzijde (b) draagt de electrocardiografische harteklop van onderzoek, onderwijs en patiëntenzorg.

De blijvende en doorgaande actualiteit van penningen spoort ook ertoe aan voor de Tijdschriftverzameling bijzondere aandacht te schenken aan de uitgave van geneeskundige penningen na de Tweede Wereldoorlog, om de lijnen uit het verleden te vervolgen of te zien splitsen, en om het beginpunt van een nieuwe ontwikkeling te signaleren. De gewoonte om penningen te laten vervaardigen heeft immers stand gehouden, hetgeen werd gestimuleerd door de toenemende belangstelling van beeldende kunstenaars voor deze zelfstandige kunstuiting.

Bovendien zijn er na 1945 nieuwe universiteiten gesticht en het aantal medische faculteiten groeide van vijf tot acht. Bestaande medische disciplines vertakten zich, en er ontstonden nieuwe wetenschappelijke verenigingen en instellingen. Er is dus alle reden een evenredige toeneming van het aantal penninguitgiften te veronderstellen. In die jaren stond evenwel de verminderde belangstelling van het Tijdschrift voor de penningverzameling actieve verwerving in de weg, terwijl de beslotenheid van instellingen en groeperingen het zicht op penninguitgiften verhinderde. Deze samenloop heeft met zich gebracht dat de verwerving en het spontaan aanbieden van penningen zijn gestopt, op uitzonderingen na. Inmiddels lijkt het er gelukkig op dat de opgelopen schade nog wel zal zijn te herstellen.

TOT BESLUIT

De penningverzameling van het Tijdschrift is geen hortus conclusus die men, zoals destijds, zonder de verleende toegangspenning niet mag betreden. Belangstellenden zijn hartelijk welkom om in de nieuwe behuizing exemplaren ter hand te nemen. Open huis en open

verzameling houden ook in, dat berichten om het Tijdschrift opmerkzaam te maken op oude of zojuist uitgegeven penningen eveneens van harte welkom zijn.

Met dank aan dr. F. G. M. Broeyer, kerkhistoricus, voor informatie omtrent figuur 2.

ABSTRACT

The medal collection of the Dutch Journal of Medicine (Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde) Society. – A short survey is presented of academical and medical medals, with specimens dating from the 17th century onward, in the collection of the Society 'Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde'. With respect to the old medals, the existing clusters of interest (academical and medical medals) are served by selective acquisition rather than by the quest for completeness. The evolution of medical science, medical institutes and practice in and after World War II merits documentation by extending the collection to the present days. The motives to commemorate, to celebrate and to honour facts or persons still stand, and Dutch artists are clearly interested and able to express these sentiments in medals.

AANBEVOLEN LITERATUUR

- Hofstee NF. *Academia Lugduno Batava in nummis*. Leiden: Academisch Historisch Museum, 1980.
- Hofstee NF. *Geschiedenis van de Utrechtse Universiteit in penningen*. Utrecht: Bureau Rijksuniversiteit te Utrecht/Utrechts Universiteitsmuseum, 1986.
- Scheepen E van. *Universiteit op de penning; penningen van Athenaeum Illustre en Universiteit van Amsterdam 1632-1992*. Bussum/Amsterdam: Laurens Schulman/Amsterdam University Press, 1992.
- Hofstee NF. *Academia Groningana in nummis*. In: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde*. Amsterdam: Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, 1983; 20: 105-37.
- Woltjer JJ. *De Leidse Universiteit in verleden en heden*. Leiden: Universitaire Pers Leiden, 1965.

Aanvaard op 12 oktober 1992

Bladvulling

Basedow: neurose of niet?

Volgens CHARCOT en zijn leerlingen moet de ziekte beschouwd worden als een neurose, dus als een lid der groote 'famille névropathique,' en dit hoofdzakelijk op grond van het veelvuldig voorkomen van neurosen, niet alleen bij de lijders aan morbus Basedowii, maar ook bij hun ascendenten en descendenten. Bovendien gebruikt CHARCOT het feit, dat evenals bij de neurosen ook hier emoties dikwijls als occasioneele oorzaken optreden, als een argument voor de juistheid zijner meening.

Niettegenstaande hij de gronden, waarop de CHARCOT'sche school haar zienswijze verdedigt, volkomen juist moet noemen, meent MOEBIUS tot de opvatting van den morbus Basedowii als een neurose niet gerechtigd te zijn.

(Wetenschappelijke Mededeelingen. Ned Tijdschr Geneeskd 1892; 36 I: 148.)